

РОЗДІЛ X. СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.64>

ПРОТИДІЯ ПРОФЕСІЙНІЙ ДЕФОРМАЦІЇ ПРОКУРОРІВ: КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД

Єрмоленко Д.О.,

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільного права
Запорізького національного університету,
<https://orcid.org/0009-0008-1334-5194>*

Єрмоленко Д.О. Протидія професійній деформации прокурорів: комплексний підхід.

Відповідно до ст.1 Закону України «Про прокуратуру» (від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII), прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Реформа прокуратури, що триває в Україні, всебічно позначилася на зовнішніх і внутрішніх процесах функціонування відповідної системи. У Стратегії розвитку прокуратури на 2021-2023 роки (Наказ Генерального прокурора від 16 жовтня 2020 р. № 489) зазначено, що на сьогодні створюються передумови для імплементації в діяльність прокуратури принципів ефективності, професійності, незалежності та відповідальності; здійснюються заходи з оцінювання відповідності прокурорів критеріям фахової компетентності, добросовісності та професійної етики, а також надання можливості всім добросовісним кандидатам, які мають належні теоретичні знання та практичні навички, на конкурсних засадах зайняти посаду прокурора у будь-якому органі прокуратури; посилюються гарантії професійного розвитку працівників прокуратури.

Разом з тим, сьогодні в Україні, як і в багатьох інших країнах, прокурорська система стикається зі значними складнощами, зокрема, з професійною деформацією прокурорів. Це явище може призвести до негативних наслідків, таких як порушення закону, корупція, зловживання владою та інші. У зв'язку з цим, питання попередження та усунення наслідків професійної деформації прокурорів стає особливо актуальним. З метою вирішення цього завдання, необхідно здійснювати комплексні заходи з підвищення професійної майстерності, етики та дисципліни серед прокурорів, а також забезпечувати їх незалежність від зовнішнього впливу.

У статті проведено аналіз причин виникнення професійної деформації серед прокурорів в Україні

та запропоновані шляхи її попередження та усунення. Зокрема сформульоване авторське бачення комплексного підходу до протидії професійній деформации прокурорів, що охоплює наступні аспекти: організаційний, психологічний, професійний, етичний, соціальний та міжнародний.

Результати дослідження можуть бути корисними для органів державної влади та суспільства в цілому в контексті зміцнення правової держави та боротьби з корупцією.

Ключові слова: професійна деформація, прокурор, детермінанти розвитку професійної деформації, професійна етика, протидія професійній деформації, комплексний підхід.

Yermolenko D.O. Combating the professional deformation of prosecutors: a comprehensive approach.

In accordance with Article 1 of the Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" (from October 14, 2014, No. 1697-VII), the Prosecutor's Office of Ukraine constitutes a single system that, in accordance with the procedure provided for by this Law, performs the functions established by the Constitution of Ukraine for the purpose of protecting human rights and freedoms, general interests of society and the state.

The reform of the prosecutor's office, which is ongoing in Ukraine, has had a comprehensive effect on the external and internal processes of the functioning of the relevant system. The Strategy for the Development of the Prosecutor's Office for 2021-2023 (Order of the Prosecutor General dated October 16, 2020 No. 489) states that the prerequisites for implementing the principles of efficiency, professionalism, independence and responsibility in the activities of the Prosecutor's Office are currently being created; measures are taken to assess the compliance of prosecutors with the criteria of professional competence, integrity and professional ethics, as well as to provide an opportunity for all honest candidates who have the appropriate

theoretical knowledge and practical skills to take up the position of prosecutor in any prosecutor's office on a competitive basis; guarantees of professional development of prosecutor's office employees are strengthened.

At the same time, today in Ukraine, as in many other countries, the prosecutor's system faces many problems, one of which is the professional deformation of prosecutors. This phenomenon can lead to negative consequences, such as violations of the law, corruption, abuse of power, and others. In this regard, the issue of prevention and elimination of the consequences of professional deformation of prosecutors becomes especially urgent. In order to solve this problem, it is necessary to carry out comprehensive measures to improve professional skill, ethics and discipline among prosecutors, as well as to ensure their independence from external influence.

The article analyzes the causes of professional deformation among prosecutors in Ukraine and suggests ways to prevent and eliminate it. In particular, the author's vision of a comprehensive approach to combating the professional deformation of prosecutors was formulated, covering the following aspects: organizational, psychological, professional, ethical, social and international.

The results of the study can be useful for state authorities and society as a whole in the context of strengthening the rule of law and fighting corruption.

Keywords: professional deformation, prosecutor, determinants of the development of professional deformation, professional ethics, combating professional deformation, comprehensive approach.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження попередження та усунення наслідків професійної деформації прокурорів в Україні полягає у тому, що прокуратура є важливою ланкою української правової системи, від якої залежить ефективність протидії злочинності та забезпечення законності в державі. Професійна деформація прокурорів, яка може виявлятися у вигляді неправильного сприйняття професійних обов'язків, непрофесійній поведінці, проблем у взаємодії з іншими правоохоронними органами та інших формах, може призвести до порушення прав і свобод громадян, необґрунтованого переслідування людей, невиконання обов'язків, передбачених нормативно-правовими актами, та іншого негативно впливу на правоохоронний процес в цілому. Тому, вивчення проблем професійної деформації прокурорів в Україні є важливим, та має на меті зрозуміти причини цього явища, визначити шляхи запобігання та виправлення, забезпечити ефективність діяльності прокуратури з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави.

Стан дослідження проблеми. Сучасні підходи до визначення терміну «професійна деформація» включають різноманітні аспекти інтерпретації цього поняття. Одним з таких підходів є визначення професійної деформації як дисбалансу між вимогами професії та особистісними характеристиками працівника, що є передумовами для ефективної професійної діяльності. Це може призводити до недостатньої виконавчої дисципліни, недооцінки власної компетенції, низької мотивації, зниження професійної самооцінки та інших відхилень у поведінці. Наприклад, О.М. Косолапов вважає, що під професійною деформацією слід розуміти нерозривний процес розвитку двох взаємозалежних психологічних феноменів, пов'язаних з оволодінням та заняттям певним родом діяльності: а) негативних змін, що безконтрольно розвиваються в структурі особистості впродовж здійснення професійних обов'язків; б) свідомих відхилень, які закріпились в структурі особистості [1, с. 115].

Інший підхід полягає в тому, що професійна деформація розглядається як процес поступової втрати професійної етики, норм та цінностей, які регулюють поведінку працівника в рамках професійної діяльності. Це може призводити до порушення професійної діяльності, необґрунтованого застосування силових методів, порушення прав і свобод громадян та іншого негативного впливу на державу і суспільство. Так, І.М. Шупта вважає, що професійна деформація – це складний процес зміни якостей особистості, що включає зміну стереотипів сприйняття, ціннісних орієнтацій, характеру, способів спілкування та поведінки, зумовлена особливостями професійної діяльності. Під впливом професійної деформації формується той чи інший професійний тип особистості, і це знаходить відображення в професійному жаргоні, манерах поведінки, навіть фізичному вигляді працівника [2, с. 312].

Також, варто зазначити, що термін «професійна деформація» в сучасному науковому просторі розглядається з позицій таких наук, як психологія, соціологія та теорія права. Кожен з цих підходів пропонує власне бачення та розуміння цього поняття.

Мета статті – проаналізувати існуючі підходи до попередження та усунення наслідків професійної деформації прокурорів, запропонувати авторське бачення комплексного підходу до протидії професійній деформації прокурорів.

Виклад основного матеріалу. Прояви професійної деформації прокурорів тісно пов'язані з характером та особливостями їх професійної діяльності з урахуванням завдань, що стоять перед органами прокуратури. Вони здебільшого пов'язані з виходом за межі так званого внутрішнього імперативу службового обов'язку юриста, зокрема прокурора. Для прокурора внутрішній імпе-

ратив – «це система обов'язкових, самостійних і правових дій, пов'язаних із моральною і великою внутрішньою потребою служіння суспільству» [3, с. 10].

Основними проявами професійної деформації, на думку С.В. Грищенко, є розчарування в професії, кар'єрна криза, втрата авторитету [4]. І.М. Шупта виокремлює наступні прояви професійної деформації: авторитарність, демонстративність, професійний догматизм, доміантність, професійна індіферентність, консерватизм, професійна агресія, рольовий експансіонізм, соціальне лицемірство, поведінковий трансфер, понадточність [2, с. 315].

Основними проявами професійної деформації прокурора, на думку І.О. Билиці є: ухилення від виконання в повному обсязі покладених на нього службових обов'язків; виконання цих обов'язків у «спрощеному варіанті», їх полегшення шляхом ігнорування окремих положень КПК України та інших нормативних актів, що регулюють діяльність прокурора під час виконання покладених на прокуратуру функцій; перекладення обов'язків на колег по службі; безпідставні нарікання на об'єктивні причини, які начебто заважають належним чином виконувати службові обов'язки; недисциплінованість, тяганина під час вирішення службових питань; вип'ячування своєї ролі і власного вкладу в загальні результати діяльності колективу і водночас применшення вкладу колег; бюрократизм і формалізм під час розгляду звернень громадян, презирливе ставлення до їх авторів; створення нездорового морального клімату в колективі прокуратури; підлабузництво, навушництво, інтриганство, надсилання анонімок тощо; кар'єризм, тобто використання нечесних методів для просування по службі [5, с. 168-169].

Підсумовуючи та узагальнюючи наведене, можемо виокремити наступні прояви професійної деформації у прокурорів:

- переважання негативних емоцій: прокурор може стати занадто критичним, негативно налаштованим як до учасників процесу, так і до колег та до нестандартних ситуацій у роботі;

- стрес та перевантаження: прокурор може стати дратівливим, агресивним та зневажливим у стосунках з колегами та іншими учасниками судового процесу;

- зниження професійної мотивації: прокурор може втратити інтерес до своєї роботи, стати байдужим до результатів власної професійної діяльності, а також втратити зацікавленість у підвищенні кваліфікації та кар'єрному зростанні;

- зниження якості роботи: прокурор може стати менш уважним, необґрунтовано позитивно або, навпаки, негативно налаштованим в процесі оцінки доказів, не виконувати свої обов'язки на високому професійному рівні, що може призвести до помилок та порушень прав громадян;

- втрата професійних навичок: прокурор може частково втратити здатність до прийняття обґрунтованих рішень, вміння працювати в команді, що може призвести до неефективного виконання своїх обов'язків;

- порушення етичних норм: порушення прокурором Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів може мати наслідком втрату довіри громадськості до професії та органу, який він представляє.

Варто зупинитися і на детермінантах розвитку професійної деформації прокурорів. Є.В. Тополов розглядає дві групи чинників професійної деформації особистості: прояви особистісно-професійної неспроможності та ситуативно-професійні чинники. До перших автор відносить: некомпетентність, нездатність інтегрувати новий досвід, нездатність організуватись [6, с. 404].

М.С. Великодна виокремлює наступні детермінанти розвитку професійної деформації особистості: 1) ситуативно-темпоральні чинники (етап професійного становлення, завдання професійної або особистісної кризи, тривалість роботи в професії, соціальна й професійна ситуації розвитку тощо); 2) індивідуально-психологічні чинники (ступінь прийняття своєї Самості, усвідомлення своїх здібностей, інтересів, мотивів, адекватне сприйняття професії, тип організації особистості чи акцентуації характеру); 3) професійно-нормативні чинники (вимоги до ефективності й успішності виконання професії, суб'єктивний образ професіонала тощо) [7, с. 188]. І.М. Шупта називає три групи факторів, «що підсилюють настання чи «уповільнення» причин професійної деформації»: об'єктивні, суб'єктивні та індивідуально-особистісні фактори [2, с. 313].

На нашу думку, всі фактори виникнення професійної деформації прокурорів можна умовно поділити на зовнішні та внутрішні.

Серед зовнішніх факторів виникнення професійної деформації прокурорів варто виділити наступні чинники:

- тиск з боку владних структур або політичних сил, що можуть впливати на рішення прокурора і змушувати його діяти необґрунтовано або порушувати права громадян;

- висока інформаційна напруга в суспільстві, особливо у справах, які отримали значний резонанс, що може впливати на прокурорів і змушувати їх приймати рішення, які не відповідають закону;

- недостатня кількість матеріальних і людських ресурсів, які необхідні для ефективної роботи прокурорів, може впливати на їх здатність відстоювати права громадян;

- високий рівень корупції в системі правосуддя може створювати високий ризик втрати роботи або переслідування для прокурорів, які намагаються боротися з цією проблемою;

– недостатність підтримки та захисту для прокурорів, які працюють у складних і небезпечних умовах, може призвести до стресу, депресії та інших психологічних проблем, що можуть впливати на їх професійну діяльність;

– низький рівень оплати праці, недостатня кількість перспектив у кар'єрному розвитку та інші фактори, які можуть створювати невпевненість у майбутньому і неохочість прокурорів приділяти достатню увагу своїй професійній діяльності.

Внутрішні фактори виникнення професійної деформації прокурорів можуть включати такі чинники: стрес та перевантаження роботою, які впливають на здатність прокурора приймати обґрунтовані рішення та виконувати свої обов'язки на високому рівні; недостатня підготовка та професійний розвиток, які можуть призводити до низької кваліфікації та неспроможності прокурора вирішувати складні завдання та ефективно захищати права громадян; схильність до поведінки, яка не відповідає професійним стандартам, наприклад, неповага до громадян, необґрунтована агресія, недостатній контроль емоцій; негативні стереотипи та упередження щодо певних груп населення або видів злочинів, що може призвести до несправедливих рішень; недостатня моральна відповідальність, яка може призвести до порушення професійних правил і норм; надмірна самовпевненість, яка може заважати прокурору об'єктивно оцінювати свої дії та брати до уваги думки й інтереси інших осіб.

Варто погодитися із О.О. Кирбят'євим в тому, що достовірне виявлення професійної деформації є обов'язковою передумовою її ефективної корекції. Це досить відповідальна процедура, бо вона стосується інтересів конкретних працівників і має для них не абстрактне, а безпосередньо особисте значення [8, с. 207].

Процес усунення наслідків професійної деформації, на думку І.О. Билиці, включає в себе широкий спектр заходів психологічного і непсихологічного характеру, які, у свою чергу, складаються із заходів профілактики та усунення наслідків професійної деформації. До групи заходів непсихологічного характеру можна віднести організаційно-управлінську та виховну роботу в органах прокуратури. Ця робота має проводитися відділами кадрів та керівниками відповідних підрозділів прокуратур [9, с. 132].

Головними заходами профілактики професійної деформації, з метою її мінімізації є поглиблена професійна орієнтація, професійний відбір за участю психологів, цілеспрямована підготовка у навчальних закладах. Нейтралізація професійної деформації повинна здійснюватися за допомогою різноманітного за формами підвищення кваліфікації на базі спеціалізованих навчальних закла-

дів, широкого використання передового досвіду, впровадження прогресивних форм організації праці, ефективного нагляду за додержанням законності під час здійснення службових обов'язків [8, с. 208].

Значну роль у попередженні професійної деформації, на думку О.М. Косолапова відіграє гігієна розумової праці – ретельне планування своєї діяльності, правильне чергування праці й відпочинку. Уміння активно відпочивати, наявність різноманітних непрофесійних інтересів і захоплень, змістовне спілкування значно перешкоджають перевтомі й перенапрузі нервово-психічної сфери, зменшують негативну дію стрес-факторів. Вирішальним фактором у попередженні й усуненні професійної деформації є колектив. Тільки в здоровому, згуртованому колективі є дійсна можливість постійно вдосконалювати свою особистість, збагачуватися досвідом інших осіб. Особливу роль у попередженні професійної деформації особистості працівника відіграє особистий приклад колег. Щодня, дивлячись на приклади бездоганної, високоморальної поведінки свого начальника, своїх товаришів, працівник мимоволі переймається глибокою повагою до них і бажанням додержуватися зразків їх поведінки й діяльності [1, с. 117].

Висновки. На нашу думку, протидія професійній деформації прокурорів потребує комплексного підходу, який, зокрема, має охоплювати наступні аспекти:

1. Організаційний аспект. Включає в себе розробку ефективної організаційної структури, забезпечення необхідних ресурсів та створення сприятливого середовища для реалізації трудової функції прокурорів. Одним з ключових моментів є розробка ефективної системи контролю та нагляду за діяльністю прокурорів. Це може бути, наприклад, створення незалежного органу, який відповідатиме за моніторинг та оцінку діяльності прокурорів, що дозволить вчасно виявляти та запобігати професійній деформації. Важливою складовою організаційного аспекту є забезпечення необхідних ресурсів для прокурорів, що включає в себе не тільки фінансові ресурси, але й необхідне обладнання, програмне забезпечення та доступ до інформаційних баз даних. Okремо ватро зазначити про створення сприятливого середовища на робочому місці, що може включати в себе розвиток культури професійної етики та дисципліни, проведення тренінгів та семінарів щодо управління стресом та психологічної підтримки прокурорів.

2. Психологічний аспект. Прокурори можуть відчувати психологічний стрес та інші проблеми, що призводить до професійної деформації. Один з ключових моментів психологічного аспекту полягає у попередженні професійного вигорання.

Це досягається шляхом розробки стратегій, які зменшують вплив стресу та втоми на прокурорів. Наступним елементом психологічного аспекту є розвиток емоційної інтелігентності прокурорів, що включає тренінги з розвитку навичок спілкування, вирішення конфліктів та підвищення знань про власні емоції та емоції оточуючих. Також важливою частиною психологічного аспекту є забезпечення прокурорам можливості звернутися за професійною допомогою у випадку, якщо вони відчувають емоційний дискомфорт або складнощі зі здоров'ям.

3. Професійний аспект. Прокурори мають певні обов'язки, які повинні виконуватися на високому рівні професійної компетентності. Якщо прокурор перебуває у стані постійного стресу, це може призвести до професійної деформації. Вказане підкреслює важливе значення розвитку професійних навичок і компетенцій прокурорів, які мають вирішувати складні правові питання та бути відповідальними за власні рішення. Важливо забезпечувати прокурорам можливості навчання та професійного розвитку, які допоможуть їм покращити свої компетентності та здібності. Актуальним, в контексті професійного аспекту, є забезпечення етичної поведінки прокурорів, які зобов'язані дотримуватися високих стандартів професійної поведінки, що відображають їх відповідальність.

4. Етичний аспект. Прокурори, як представники закону, повинні дотримуватися високих стандартів поведінки та етики, адже це впливає на довіру до правосуддя та до держави в цілому. Прокурори мають дотримуватися встановлених правил і принципів професійної етики, включаючи заборону корупції, протидію дискримінації, повагу до прав людини та правосуддя. Важливим аспектом етичної поведінки прокурора є забезпечення довіри та готовності до співпраці з іншими учасниками правосуддя. Прокурори повинні проявляти відкритість, чесність та взаємовиручку у співпраці з адвокатами, суддями та іншими учасниками судового процесу.

5. Соціальний аспект. Прокурори відіграють важливу роль у забезпеченні рівності перед законом, захисті прав і свобод громадян, і їх дії можуть впливати на сприйняття суспільством роботи правоохоронних органів та влади в цілому. У зв'язку з цим, одним з ключових моментів соціального аспекту протидії професійній деформації прокурорів є прозорість і відкритість діяльності. Прокурори повинні розуміти, що вони мають бути готовими відповідати за свої дії та рішення. Тому, забезпечення прозорості діяльності та взаємодії з громадськістю здатне допомогти зменшити прояви професійної деформації. Крім того, соціальний аспект включає в себе розуміння соціального контексту, в якому функціонують прокурори, і потребу у

забезпеченні рівних можливостей та прав для всіх громадян. Прокурори повинні бути готовими сприяти захисту прав людини та демократії, включаючи захист прав меншостей, людей з обмеженими можливостями та інших груп, що перебувають у вразливому становищі.

6. Міжнародний аспект. Полягає у співпраці між країнами з метою обміну досвідом та розробки спільних підходів до вирішення проблем професійної деформації прокурорів. Наприклад, міжнародні організації, такі як Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), можуть надавати фінансову та технічну підтримку для розвитку професійної підготовки та навчання прокурорів. Міжнародний аспект включає у себе взаємодію між країнами для забезпечення правильного застосування закону та запобігання корупції. Міжнародні угоди та конвенції можуть бути використані для забезпечення співпраці між країнами у питаннях, пов'язаних зі злочинністю та корупцією, що сприяє попередженню та усуненню наслідків професійної деформації прокурорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Косолапов О.М. Професійна деформація працівників ризиконебезпечних професій. *Вісник національної академії оборони*. 2010. № 1 (14). С. 114–117.
2. Шупта І.М. Способи профілактики та усунення професійної деформації управлінського персоналу. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. 2013. № 1(2 (7)). С. 311–317.
3. Сливка С.С. Юридична деонтологія: підручник. Львів. 1996. 64 с.
4. Грищенко С.В. Стратегії самопомогли в подоланні професійної деформації в діяльності соціальних педагогів. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. Вип. 96. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/VChdpu/ped/2012_96/Grish.pdf.
5. Билиця І.О. Шляхи попередження та усунення наслідків професійної деформації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 37. С. 168–170.
6. Тополов Є.В. Агресивність як професійна деформація менеджерів виробничої сфери. *Проблеми загальної та педагогічної психології : Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПНУ*. 2011. Т. XI, Ч. 6. С. 401–407.
7. Великодна М.С. Професійна деформація особистості майбутнього психолога як наукова проблема // Професіоналізація майбутніх практичних психологів: теоре-

- тичний і методичний аспекти : колективна монографія / кол. авт. ; наук. ред. З.М. Мірошник. Кривий Ріг, 2013. С. 178–202.
8. Кирбят'єв О. Професійна деформація особистості працівника правоохоронного органу як причина неналежного виконання своїх обов'язків. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 204–210.
9. Билиця І.О. Професійна етика прокурора : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. 184 с.